

RACS CSABA

AZ ÉLET FOGALMÁNAK ÓSZÖVETSÉGI TERMINOLÓGIÁJA

Az Ószövetség élet fogalma, annak értelmezése, az életről vallott felfogása a mindennapok tapasztalataiból indul ki, arra alapoz. Ezt a megközelítést leginkább a héber Biblia terminológiája segítségével lehet megérteni.

1. A חַיִּים gyök¹

Az élet fogalmának közvetlen kifejezésére az Ószövetségben az „élni”, „életben lenni / maradni” alapjelentésű חַיִּים gyök igei és névszói formái szolgálnak, amit a LXX a ζῶω ige különféle alakjaival fordít.² A חַיִּים, az Ószövetségre amúgy jellemző módon, az élet fogalmát az élőlények, így az ember, hétköznapi megtapasztalásának oldaláról közelíti meg, ezért mögötte, leglátványosabb módon a névszói alakok esetében, mindig ott található a mozgékonyság, az aktivitás, a funkció. Mivel az aktivitás, a mozgás általános tapasztalatára épít, ezért a חַיִּים elsősorban, igei és névszói alakban egyaránt, közvetetten a halál, a meghalás (vö. twm igeigék: „meghalni” / „halottnak lenni”), illetve az ezzel együtt járó mozdulatlanság ellentettje. Az élet és halál fogalma így gyakran egymás mellett áll legtöbbször az élet kiemeléseként, megerősítéseként, ritkábban alternatívaként.³

¹ Vö. GERLEMANN, G., חַיִּים, in *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament* I, Hrsg. JENNI, E. – WESTERMANN, Chr. Kaiser, Gütersloh 1994⁵, 549–557; RINGGREN, H., חַיִּים, in *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament* II, Hrsg. BOTTERWECK, G. J. – RINGGREN, H., Kohlhammer, Stuttgart 1977, 874., 898.

² A LXX szóhasználatához vö. RAD, G. VON – BERTRAM, G. – BULTMANN, R., ζῶω, in *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament* II, Hrsg. KITTEL, G., Kohlhammer, Stuttgart 1935, 833–877, 853–856.

³ RINGGREN, חַיִּים 883–884. A halál az ószövetségi ember számára sohasem pusztán az exitus időpontja, és nem egyenlő a megsemmisüléssel. Egyfajta állapot, csökkent minőségű élet, árnyéklét a sír mélyén vagy a Seolban, a halottak tartózkodási helyeül szolgáló kozmikus mélységben fekvő birodalomban. Az élet ellentettje a halál, bár veszélyezteti az életet, de annak alternatívájaként szervesen hozzá is tartozik. Létét mint az élettel együttjáró visszafordíthatatlan adottságot, rezignáltan elfogadták. Ezen felül a halál ténye az élet korlátozott időbeli kiterjedésére, esetlegességére, sebezhetőségére mutat rá. Itt még nincs kifejezetten arról szó, hogy a halál önmagában a bűn következménye, büntetése lenne. Büntetésnek egyedül csak a becstelenség, rendkívüli, szokatlan vagy korai halál számított. Vö. RAD – BERTRAM – BULTMANN, ζῶω 845.

Igei alakja legtöbbször qal igetörzsben szerepel (206x), mely az alapjelentést hordozza. Piel igetörzsben (56x) jelentése „életben tartani”, „élővé tenni”, hifil igetörzsben (23x) pedig szintén „életben tartani” vagy az Iz 57,15-ben „életre kelteni”, „feléledni”. A szinte azonos jelentésű piel és hifil forma közötti különbség abban áll, hogy még a piel alak a חָי („meghalni”, „halottnak lenni”) ellentéte, addig a hifil kifejezett időtartamra utal.⁴

Leggyakoribb névszói formája, a חַי („élő”) hímnemű melléknév (224x) emberre és állatra egyaránt vonatkozhat. Több alkalommal az élő „hús” (בָּשָׂר ; Lev 13,10.14–16), illetve, a lélegzet képzetét is magában foglaló, „lélek” (נְפֹשׁ ; Ez 47,9; Ter 1,20.21.24.30) szinonimája. Sőt, az egyaránt „minden élő (lény, lélek)” jelentésű כָּל־חַיִּים és כָּל־הַנְּפֹשׁוֹת kifejezések esetében a חַי és a נְפֹשׁ felcserélhetőnek tűnnek. A חַי nőnemű formája, a חַיִּית jelentése „élőlény”, elsősorban „vadállat”, de egyes esetekben, mint a „lélek” (נְפֹשׁ) szinonimája, elvont fogalomként „élet” jelentésben is állhat (Zsoltárok és Jób könyve).

Főnévi, többes számú, alakja, a חַיִּים ; (147x) az élet átfogó, absztrakt ideáját jelöli: a halál ellentéte, az élet hossza, időfogalom, létfenntartás (Péld 27,27).⁵ A megelőző névszói alakokhoz hasonlóan a חַיִּים szintén lehet a „lélek” (נְפֹשׁ) szinonimája, azzal a különbséggel, hogy amíg a חַיִּים az életet JHWH ajándékaként szemléli, addig a נְפֹשׁ inkább az emberi lét vágyakozásban, függésben, érzékenységben és sebezhetőségben megmutakozó jellemzője, illetve princípiuma.⁶

2. Az életet jelölő antropológiai alafogalmak

Láthattuk, hogy a חַי gyök névszói formái az élet megfelelőjeként meghatározott fogalmak szinonimáiként szolgálhatnak, sőt fel is cserélhetők azokkal. A חַי és חַיִּית hímnemű és nőnemű melléknévek („élő[lény]”), valamint a חַיִּים főnév („élet”) a נְפֹשׁ („lélek”); illetve a חַי még a בָּשָׂר („hús”) szinonimája lehet. Mivel az Ószövetség antropológiája nem tudományos igényű, ezért amikor az ember átláthatatlan belső világáról beszél, megfelelő elvont héber kifejezés hiányában, mindig eredetileg külső megjelenési formákat és folyamatokat jelölő fogalmakat hív segítségül. A héber nyelv ilyenén használatát OTTO KAISER nyomán *pszichofizikai nyelvhasználatnak* is nevezhetjük.⁷

⁴ GERLEMANN, חיי 552.

⁵ Vö. LISOWSKY, G., *Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1993³, 486c–487c.

⁶ GERLEMANN, חיי 553.555k.

⁷ WOLFF, H. W. (*Anthropologie*, 23.) és FAHLGREN, K. H., (*ḥ-dāqā* *nahestehende und entgegengesetzte Begriffe im Alten Testament*, Inaugural-Dissertation, Uppsala 1932, 126.) nyomán azt a fajta komplex szemléletet, amelyik egy bizonyos emberi szervet vagy testrészt annak képességeivel és funkciójával lát együtt, *szintetikus gondolkodásmódnak* nevezi.

Ez nyelvhasználat következményei a bibliai héberben az úgynevezett *antropológiai alapfogalmak*, melyek közé a שָׁפָר és רֶשֶׁת is tartoznak. Az antropológiai alapfogalmak bizonyos emberi szervek, illetve azok működésének, vagy maga az emberi szervezet felépítésének pontos megfigyelésén alapulnak, és ezeket a tapasztalati megfigyeléseket bizonyos, az ember belső világát leíró, lelki sajátosságokhoz társítják.⁸

Az ószövetségi élet fogalmát négy antropológiai alapfogalom árnyalja: שָׁפָר („torok”, „lélegzet”, „lélek”, „élet”), רֶשֶׁת („szél”, „vihár”, „lélek”, „lélegzet”, „lélek”, „szellem”), לֵב („szív”), רֶשֶׁת („[élő]hús”, „test”, „ember”).⁹

2.1. שָׁפָר¹⁰

A minden szemita nyelvben a bibliai héberrel szinte teljesen azonos jelentéstartalommal bíró שָׁפָר¹¹ eredetileg egy ősi névszóból származó főnév,¹² amit a LXX fordítására (ψυχῆ) alapuló görög, hellenisztikus nyelvhasználat nyomán a modern nyelvek általában „lélekként” fordítanak (német: *Seele*; francia: *âme*; angol: *soul*). A שָׁפָר alapjelentése ezzel a fordítási megoldással szemben: „torok”, „gége”, „garat”; illetve „lehelet” vagy „lélegzet”.

Az alapjelentés pontos meghatározásánál nehézséget okoz, hogy a bibliai héberben a שָׁפָר főnév (egyes szám: 754x; többes szám 50x [שָׁפָרִים: 49x; שָׁפָרִים: Ez 13,20]) a Ter 1,30-at leszámítva (שָׁפָרִים: „éltető lehelet”; ami a Ter 2,7-ben már „élő-lény” értelmű) egyáltalán nem szerepel „lélegzet” jelentésben. Viszont ószövetségi használatában kimutatható, amit alátámaszt a belőle származó, kizárólag csak nifal igetörzsben használatos נָשַׁף ige: „fellélegzik”, „lélegzethez jut” (3x: Kiv 23,12; 31,17; 2Sám 16,14).¹³ Egyébiránt megfontolandó, hogy

⁸ WOLFF, H. W., *Antropologie des Alten Testaments* (Kaiser Taschenbücher 91), Chr. Kaiser, München 1994⁶, 23. A témához vö. SCHMIDT, W. H., *Anthropologische Begriffe im Alten Testament*, in *Evangelische Theologie* 24 (1964), 374–388; SCHARBERT, J., *Fleisch, Geist und Seele im Pentateuch* (Stuttgarter Bibelstudien 19), Katolisches Bibelwerk, Stuttgart 1967⁷; LAUHA, R., *Psychophysischer Sprachgebrauch im Alten Testament. Eine struktursemantische Analyse von לֵב נֶפֶשׁ und רֶשֶׁת*, (Annales Academiae Scientiarum Fennicae Dissertationes Humanorum Literarum 35), Suomalainen Akatemia, Helsinki 1983; PREUSS, H. D., *Theologie des Alten Testaments* 2, Kohlhammer, Stuttgart 1992, 116–121; KAISER, O., *Der Gott des Alten Testaments: Wesen und Wirken. Theologie des Alten Testaments* 2, (Uni-Taschenbücher 2024), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1998, 290–301.

⁹ Vö. KAISER, *Theologie* 2 278.

¹⁰ Vö. SEEBASS, H., שָׁפָר, in *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament* V, Hrsg. BOTTERWECK, G. J. – RINGGREN, H. – FABRY, H.-J., Kohlhammer, Stuttgart 1986, 531–555; WESTERMANN, C., שָׁפָר, in *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament* II, Hrsg. JENNI, E. – WESTERMANN, C., Chr. Kaiser, Gütersloh 1995⁵, 71–96; WOLFF, *Anthropologie* 25–48.

¹¹ SEEBASS, שָׁפָר 533. Vö. WESTERMANN, שָׁפָר 71.

¹² SEEBASS, שָׁפָר, 532.

¹³ GESENIUS, W., *Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch*, Springer, Berlin-Göttingen-Heidelberg 1962¹⁷, 515–516. Vö. LYS, D., *Nèphesh. Histoire de l'âme dans la révélation d'Israël au sein des religions proche-orientales* (Études d'Histoire et de la Philosophie Religieuse 50), Presses Universitaires de France, Paris 1959, 116–119.

azokon a helyeken, ahol a שָׁנָה „lélek / élet”, illetve „élőlény” jelentést hordoz, ott a „lélegzet” jelentéshez áll közel. Ebből a szempontból különösen is jelentős a Ter 2,7 (J), ami így zárja le az ember teremtését: „és az ember élő-lénnyé (אִדָּם שָׁנָה) lett”.¹⁴

A שָׁנָה alapjelentéséhez az elvonatkoztatás különböző szintjeinek megfelelően még további jelentéstartalmak társulnak. Az evés, de leginkább a torok ürességének tapasztalatával kapcsolatos, a lelki-szellemi értelemben is veendő „vágy”, „kívánság”, „sóvárgás”, „éhség” és „szomj” értelem. A konkrét szervvel összefüggő sóvárgás állapotához, illetve ennek spiritualizált értelméhez kapcsolódik a שָׁנָה bővebb jelentése, mint „lélek”, azaz a lelki (de sohasem a szellemi; vö. לֵב: „szív”) folyamatok székhelye, passzív („szomjazik”, „nélkülöz”, „megelégül”) és aktív („gyűlöl”, „undorodik”, „szeret”) vonatkozásban egyaránt. Mivel az ószövetségi gondolkodásmód gyakran azonosítja az egyes szerveket magával az emberrel, ezért a שָׁנָה esetenként az állatot és embert egyaránt jelölő „élőlényen” kívül „ember”, „személy”, „individuum”, jelentéssel is bírhat; suffixummal pedig névmási értelmű is lehet: „én”, „te” stb. A שָׁנָה elvont, erősen spiritualizált és individualizált értelmével, sokszor akár jogi terminusként is, a Zsoltárok könyve, a P és a Szentség Törvénye szövegeiben találkozhatunk.¹⁵

A שָׁנָה a be- és kilélegzés ritmusára, mint az élet látható jelére, illetve a létfontosságú szükségletekre (lélegzés, evés) utalva, leggyakrabban az életet jelenti.¹⁶ A שָׁנָה ebben a jelentésben már teljesen különválik a nyak és a torok képzetétől, ami főleg azokon a helyeken feltűnő, amelyek a שָׁנָה-t a vérrel azonosítják (Ter 9,4k., Lev 17,11, MTörv 12,23). A שָׁנָה elsősorban az élet határára koncentrál: az élet szemben a halállal (Péld 8,35).¹⁷ Éppen ezért használata szorosan kapcsolódik egyrészt a megmentés és megvédés, másrészt a veszélyeztetettség és a megsemmisülés fogalmaihoz. Ugyanakkor, a gazdag jelentéstartalom ellenére, a שָׁנָה „élet” értelemben sohasem jelent egyfajta, a halál után a testtől függetlenül tovább élő romolhatatlan lényeket.¹⁸

A fentieket összefoglalandó a שָׁנָה a nyak és a torok sebezhetőségének, illetve az utóbbi ürességén, valamint a kapcsolódó létfontosságú funkciók, úgymint táplálkozás és lélegzés, alapvető tapasztalata alapján az embert a szükségleteitől való függés és vágyakozásai, valamint érzelmi sebezhetősége és érzékenysége oldaláról mutatja be. A שָׁנָה az embert olyan individuumként szemléli, aki „az életet nem önmagától kapta, és nem képes azt önállóan fenntartani sem, hanem erős vágyakozással sóvárog az élet után, úgy, ahogy azt a torok, a táplálékfelvétel és a lélegzetvétel szerve, és a nyak, mint különösen sebezhető testrész szemléletessé teszik”.¹⁹

¹⁴ Vö. WESTERMANN, שָׁנָה 73–74.

¹⁵ Vö. Uo. 88–91.

¹⁶ Vö. WOLFF, *Anthropologie* 37–40.

¹⁷ WESTERMANN, שָׁנָה 88.

¹⁸ WOLFF, *Anthropologie* 40.

¹⁹ Uo. 47.

2.2. רִיחַ²⁰

A רִיחַ nőnemű főnév jelentése „szél”, „lélegzet”, „szellem” (a héber Bibliában: 378x). Feltehetően hangfestő szó, amely a szél süvítését és a lélegzést utánozza. A רִיחַ alapjelentése („szél”, „lélegzet”) a szellőkés, vagy a mozgásban lévő levegő²¹ által kifejtett, láthatatlan, rejtélyes erővel kapcsolatos, amely képes mást is mozgásba hozni.²²

A רִיחַ „lélegzet” értelemben magát a lélegzés folyamatát, ami az emberi élet dinamikus életterejét, elevenségét fejezi ki. A רִיחַ mint „éltető lehelet” éppen dinamikus karaktere miatt az „élővé levés”, a vitális értelmű „életerő” kifejező eszköze szoros összefüggésben a teremtéssel, illetve, a későbbiek folyamán az „új teremtéssel” (P, Ez 37,1–14). Antropológiai fogalomként, az ember akarati és cselekvési központját jelöli (vö. Ez 11,19; 18,31; 36,26–27; lásd még alább לֵב [„szív”).²³ Ebben az értelemben a רִיחַ az ember képességeit („szellem”), az ember legbelsejét, egzisztenciájának egészét, lelkivilágát jelenti („én”; vö. fentebb נַפְשׁ).

Láthatatlan, titokzatos jellege miatt a רִיחַ teo-antropológiai fogalom;²⁴ szorosan kapcsolódik JHWH-hoz, az ő tetteihez. „JHWH lelke” (רוּחַ יְהוָה) JHWH cselekvésének eszköze, a teofánia kísérelése. „A legtöbb Isten vagy az emberek rüah-járól szóló szövegrész Istent és az embert dinamikus kapcsolatban ábrázolja. Az, hogy ember mint rüah, étellel bír, jóra törekszik és erővel felruházva tevékenykedik nem önmagából ered.”²⁵

Így „szellem” vagy „lélek” értelemben a רִיחַ határozottan elkülönül a profán használattól: „JHWH lelke” (רוּחַ יְהוָה); „Úr JHWH lelke” (רוּחַ יְהוָה יְהוָה); „Isten lelke” (רוּחַ אֱלֹהִים); „lelkem” (רוּחִי; egyes szám 1. személyű suffixummal).²⁶ A korai időkben JHWH lelke, mint dinamikus, az embert is felülmúlni képes erő a karizmatikus szabadítók és az eksztatikus próféták sajátja. Később a királyság korában a királynak, JHWH felkentjének kölcsönzött isteni küldetést, hatalmat, különleges képességet, valamint az Ő áldásának közelségét jelölte. A fogsági és a fogság utáni prófétai üdvösség hirdető igékben

²⁰ Vö. ALBERTZ, R. – WESTERMANN, C., רִיחַ, in *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament* II, Hrsg. JENNI, E. – WESTERMANN, C., Chr. Kaiser, Gütersloh 1995⁵, 726–753; LYS, D., *Rüach. Le souffle dans l'Ancien Testament*, (Études d'Histoire et de la Philosophie Religieuse 56), Presses Universitaires de France, Paris 1962; TENGSTROM, S. – FABRY, H.-J., רִיחַ, in *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament* VII, Hrsg. FABRY, H.-J. – RINGGREN, H., Kohlhammer, Stuttgart 1993, 385–425; WOLFF, *Anthropologie* 57–67.

²¹ AUBREY RODWAY JOHNSON (*The Vitality of the Individual in the Thought of Ancient Israel*, University of Wales, Cardiff 1964², 27): „air in motion”; és PAUL VAN IMSCHOOT (*L'action de l'esprit de Jahvé dans l'Ancien Testament*, in *Revue des Sciences Philosophiques Théologiques* 23 [1934], 554): „le mouvement de l'air.”

²² Vö. ALBERTZ – WESTERMANN, רִיחַ 727–730.

²³ WOLFF, *Anthropologie* 63–65.

²⁴ Uo. 57.

²⁵ Uo. 67.

²⁶ KAISER, *Theologie* 2 295.

már a messiási királyra jellemző adomány.²⁷ A רַחֵם mint JHWH dinamikus, az ember akaratát és cselekvési centrumát belsőleg átalakító adománya a fogsági és a fogság utáni idők prófétai üdvösség hirdető igéiben már nemcsak egyes kiválasztottakra, hanem az egész népre kiárad (Ez 36,27; Jo 3,1–2).²⁸

Így a רַחֵם érthető módon igen gyakran szerepel a korai történeti könyvekben (Bír, 1 Sám), de különösképpen a fogsági és fogság utáni ószövetségi könyvekben, Ezekielről kezdve a késői prófétai igehirdetésben, a zsoltárokban és a bölcsességi irodalomban. Ugyanakkor viszont teljesen hiányzik a Kr. e. 8. század prófétáinál és a jogi szövegekben.²⁹

2.3. לֵב ³⁰

A bibliai héberben a לֵב (601x), illetve rokon formája, a לֵבָב (252x) hordozza a „szív” alapjelentést. A két forma között nincs jelentésbeli eltérés, viszont előfordulásuk már jól elkülöníthető (לֵב : a J, Deutero- és Tritó-Iz, Jer, Ez, bölcsességi szövegek; לֵבָב : E, a deuteronimisztikus szövegek, Szentség Törvénye, Proto-Iz). A szívet a kívánságok és a vágy helyeként értelmező nőnemű formával (לֵבָבָה) egyetlen helyen, az Ez 16,30-ban találkozhatunk. Ezen kívül még a לֵב igei formája a nifal („belátónak lenni”: Jób 11,12) és piel („megérteni”: Én 4,9) törzsekben használt לֵבֵב .³¹

A לֵב a szívverés egyszerű, mindennapi tapasztalatából, mint érzékelhető életjelből kiindulva, minden különösebb orvosi előismeret feltételezése nélkül, eredetileg magát a szervet, illetve a szívtájékot jelentette.³² Átvitt értelemben a לֵב valaminek a közepe, lényege, magja, valamint ezzel összefüggésben az emberi létezés magja, az emberi személy. A לֵב ebben a vonatkozásban mindenekelőtt és sajátosságosan az emberi élet, az emberi lét tudatosságát emeli ki: „Amennyire bizonyos, hogy a test, az emóciók és az intellektus területeit is magába foglalja, annyira lényeges az is, hogy Biblia a szíven mindenekelőtt a tudatosan élő ember központját érti, amelynek legfontosabb sajátossága, hogy bölcsességre hivatott; ezen belül is elsősorban Isten szavának meghallására.”³³

²⁷ Vö. KAISER, O., *Das Buch des Propheten Jesaja* (Das Alte Testament Deutsch 17/1), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1981⁵; RÓZSA H., *Üdvösségközvetítők az Ószövetségben*, SZIT, Budapest 2001, 153.

²⁸ Vö. ALBERTZ – WESTERMANN, רַחֵם 749–752.

²⁹ Vö. LYS, *Rúach* 330.

³⁰ Vö. FABRY, H-J., לֵב , in *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament* IV, Hrsg. BOTTERWECK, G. J. – RINGGREN, H. – FABRY, H-J., Kohlhammer, Stuttgart 1984, 413–451; STOLZ, F., לֵב , in *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament* I, Hrsg. JENNI, E. – WESTERMANN, C., Kaiser, Gütersloh 1994⁵, 861–867; WOLFF, *Anthropologie* 68–95.

³¹ STOLZ, לֵב 861.

³² Vö. SCHARBERT, *Fleisch, Geist und Seele* 94.

³³ WOLFF, *Anthropologie* 90.

Mivel az Ószövetség az embert sohasem önmagában, hanem közösségi létezőként szemléli, ezért a בָּשָׂר fenti karaktere egy közösségre, nevezetesen a választott népre is teljes mértékben érvényes.³⁴ A tudatos nemzeti létezés összetartó erejének, Isten szava meghallásának és megvalósításának, azaz egy új nemzeti öntudat értelmében találjuk az Ez 36,26 deuteronomisztikus vonatkozású szövetségteológiájában (Ez 36,16–38; vö. Jer 31,31 [Az új szövetség ígérete] és Ez 11,19)³⁵ és az Ez 18,31 szakrális jogi megfogalmazású összefüggésű szövegében.³⁶

2.4. בָּשָׂר ³⁷

A „hús”, „test” alapjelentésű בָּשָׂר József, Ámosz és Malakiás könyve kivételével minden ószövetségi könyvben fellelhető (270x): elsősorban a Pentateuchusban (138x), ezen belül is a Leviták könyvében (61x). A Péld 14,30-tól eltekintve csak egyes számban találjuk.³⁸

A legtöbb helyen az ember és az állat testére vagy testi lényegére vonatkozik. A „hús”, „test” főjelentéshez még számos, azt árnyaló mellékjelentés is társulhat:³⁹

1° Profán szóhasználatban a következő értelmeket hordozhatja: „hús”, „test”, és ezzel összefüggésben általánosságban „élőlény” (כָּל־בָּשָׂר : „egész test”, „minden élőlény”, „egész emberiség” [Iz 40,5.8; Zsolt 136,25; 145,21]), „táplálék”, „testrész”, „bőr”, „(férfi vagy női) szemérem(tájék)”. „Ember” jelentésben az ember testi mivoltát hangsúlyozza.

2° Vallásos-kultikus kontextusban, „hús” és „test” értelem elsősorban a különböző előírások és figyelmeztetések eleme. Különösen a P sajátja a בָּשָׂר ilyen alkalmazása mindenekelőtt az étkezési, áldozati, tisztasági, szentelési, öltözködési előírások, valamint a körülmetélkedés vonatkozásában. A körülmetélés esetében a cselekmény értelme, a külső

³⁴ Vö. STOLZ, בָּשָׂר 864.

³⁵ Ezekielnél a JHWH és népe közötti szövetség nem Izrael hűségétől, hanem JHWH kegyelmétől függ (BRAULIK, G., *Deuteronomium 1–16,7* (Die Neue Echter Bibel), Echter, Würzburg 1986, 12).

³⁶ Itt a 36,26-tal ellentétben az ember egyéni döntésétől, magatartásától függ, hogy JHWH életet ad-e neki vagy sem. ZIMMERLI, W., *Ezechiel 1–24* (Biblischer Kommentar XIII/1), Neukirchener, Neukirchen-Vluyn 1979², 414.

³⁷ Vö. BRATSIOTIS, H., בָּשָׂר , in *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament* I, Hrsg. BOTTERWECK, G. J. – RINGGRÉN, H., Kohlhammer, Stuttgart 1973, 850–867; GERLEMAN, G., בָּשָׂר , in *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament* I, Hrsg. JENNI, E. – WESTERMANN, C., Chr. Kaiser, Gütersloh 1994⁵, 376–379; BAUMGÄRTEL, F. – MEYER, R. – SCHWEIZER, E., $\sigma\acute{\alpha}\rho\acute{\xi}$, *B. Fleisch im Alten Testament. C. Fleisch im Judentum. D. Religionsgeschichtliche Zusammenfassung*, in *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament* VII, Hrsg. FRIEDRICH, G., Kohlhammer, Stuttgart 1964, 105–123; WOLFF, *Anthropologie* 49–56.

³⁸ GERLEMAN, בָּשָׂר 376–377.

³⁹ Lásd részletesen BRATSIOTIS, בָּשָׂר 851–858.

szövetség jeleként, nem csak a biológiai értelemben vett testre korlátozódik, hanem az egész emberre, testére és lelkére egyaránt vonatkozik (vö. Ez 44,7.9).⁴⁰

3° Ugyanakkor a **אִשָּׁר** az ember külső, testi mivoltát legátfogóbban jelző antropológiai fogalom. Az ember húsból álló teste a maga egységében a teremtő Isten műve. Noha a testi, a lelki-szellemi aspektus szoros egységben együtt alkotja az egész embert, a **אִשָּׁר** erősen elkülönül az ember belső világát jelentő **לֵב**, **לֵבָב**, de leginkább a **לֵבָב** értelmétől.⁴¹

A **אִשָּׁר** a külső, tapasztalati valóságból kiindulva az emberek egymás közötti, illetve az ember és az állatvilág rokonságának; de ezzel együtt a Teremtő és teremtménye közötti radikális különbségnek a kifejezője is egyúttal. A hús tényleges romlandóságának tapasztalatára alapozva a **אִשָּׁר** kiemeli az ember teremtettségét, múlandóságát, esetlegességét és ezzel összefüggésben a JHWH-tól való radikális különbözőségét, szembenállását és függését.⁴² Szorosan összefügg az ember etikai értelmű gyengeségével és esendőségével, a bűnnel: az ember, mint **אִשָּׁר** Isten előtt bűnre hajlamos, romlott.⁴³

A fenti negatív értékeléssel szemben, az Ószövetségben egyedülálló módon, az Ez 36,26-ban (vö. Ez 11,19) a **אִשָּׁר** pozitív teológiai értékelésével találkozhatunk.⁴⁴ Itt a belső megújulással, az újjáteremtéssel és az új szövetséggel összefüggésben JHWH ígéretet tesz, hogy népének, hogy régi helyett „új szívet” (**לֵב חָדָשׁ**) ad belsejükbe. Itt az „új szív” (**לֵב חָדָשׁ**) a „hús szívvvel” (**לֵב בָּשָׂר**) együtt az „élő, megújult, szívet” jelenti a régi „kő szív” (**לֵב אֲבָבָה**), azaz a halott szív ellentettjeként. Sőt, az Ószövetség általános gyakorlatával szemben az Ez 36,26-ban a **אִשָּׁר** és a **לֵבָב** összekapcsolt és egymás mellé állított pozitív értékek, nem pedig egymással szemben álló negatív és pozitív tényezők.⁴⁵ Ugyanez a pozitív értékelés jelenik meg az Ez 37,1–14-ben, ahol a kiszáradt csontmező feltámasztásának látomásában az összeállt csontokon az újból helyreálló élet első jeleként „hús” (**בָּשָׂר**; Ez 37,6.8) nő, s csak ezután költözik a „lélek” (**רוּחַ**) az összeállított testekbe, hogy azok élővé váljanak. Ebben a részben a **אִשָּׁר** a szimbolikus ábrázolás részeként szintén pozitív értelmet kap, és összekapcsolódik Izrael, JHWH feltétlen szabadító tette által, újból helyreállított nemzeti egzisztenciájának fogalmával.⁴⁶

⁴⁰ Vö. Uo. 858.

⁴¹ Uo. 860.

⁴² SCHARBERT, *Fleisch, Geist und Seele* 51.

⁴³ Vö. BRATSIOTIS, **אִשָּׁר** 860–864.

⁴⁴ WOLFF, *Anthropologie* 54.

⁴⁵ BRATSIOTIS, **אִשָּׁר** 864.

⁴⁶ Vö. ZIMMERLI, W., „Leben” und „Tod” im Buche des Propheten Ezechiel, in *Theologische Zeitschrift* 13 (1957), in *Gottes Offenbarung. gesammelte Aufsätze zum Alten Testament I* (Theologische Bücherei 19), Chr. Kaiser, München 1963, 189–191.

Összefoglalva az antropológiai alapfogalmakról tett megállapításainkat, az egyes fogalmak az alábbi sajátosságokkal bírnak: (a) A שָׁרָף az élet sebezhetőségét, függését, érzékenységét, az ember élet utáni sóvárgását emeli ki, azaz, hogy az ember képtelen önmaga erejéből megszerezni és fenntartani saját életét. (b) A נָפֶשׁ teo-antropológiai fogalma az Istentől kölcsönkapott éltető lehetet, lelket, erőt, képességeket jelentő, azt stilisztikailag színező kifejezés, amely az élet ajándék mivoltát, dinamikusságát és erejét, valamint az azt ajándékozó JHWH-val való szoros kapcsolatát domborítja ki. (c) A נֶפֶשׁ a tudatosságot, intellektust, és annak képességét Isten szavának meghallására, mint az élet lényegét, belső magvát jelölheti. (d) נֶפֶשׁ az emberi (és állati) élet teremtettséggel járó múlandóságát, esetlegességét, erkölcsi esendőségét és gyengeségét jelöli. A נֶפֶשׁ kifejezi a teremtmények JHWH-tól való teljes függését, de ezzel együtt totális különbözőségét is.

3. Teológiai összefoglalás és kiegészítés

Az Ószövetség élet fogalma mögött az ember és az őt körülvevő világ, a természetben megfigyelhető élet nem tudományos igényű, hétköznapi jellegű megfigyelése áll.⁴⁷ Így az élet ideájának háttérében, attól elválaszthatatlanul, mindig valamiféle megfigyelt mozgás, életműködés, aktivitás, nem pedig egyfajta személytelen erő húzódik. Ez a megállapítás mind a נָפֶשׁ gyökre, mind pedig a kapcsolódó antropológiai alapfogalmakra érvényes. A konkrét tapasztalatra alapozott szemléletmód az oka annak, hogy az élet mindig csak a látható életműködések produkáló, megfigyelhető szervezettel rendelkező emberre vagy állatra vonatkozik; növényre sohasem, éppen az érzékelhető életjelek hiánya miatt.⁴⁸

Noha az Ószövetség, elsősorban az ún. eskü-formulákban JHWH -t „élő Istenként” jelöli (akár kijelentéseként önmagáról, akár JHWH és az élet azonosításaként),⁴⁹ az ókori Kelet felfogásával ellentétben, az élet a választott nép számára sohasem pusztán csak isteni ismertetőjel, hanem JHWH teremtő aktusának, üdvösséges tetteinek következménye. Sőt, ellentétben a szomszédos nagykulturákkal (Egyiptom, Mezopotámia), az Ószövetség nem helyez nagy hangsúlyt JHWH életének ábrázolására.⁵⁰

A hétköznapi tapasztalatokból kiindulva az ószövetségi élet-szemléletben, elsősorban a נֶפֶשׁ főnév esetében, a múlandóság, az élet rövidege és esetlegessége, sebezhetősége, függése áll a középpontban. Így az élet, túl a pusztán anatómiai megközelítésen, testi és szellemi-lelki értelemben, JHWH ajándékaként olyan érték, amit minden erővel meg

⁴⁷ RAD – BERTRAM – BULTMANN, ζάω 844–853.

⁴⁸ Vö. GERLEMANN, נָפֶשׁ 552.

⁴⁹ Vö. Uo. 554.

⁵⁰ Vö. SEEBASS, H., *Leben, II. Altes Testament*, in *Theologische Realenzyklopädie* 20, Hrsg. MÜLLER, G., Walter de Gruyter, Berlin 1990, 520–521.

kell őrizni a különböző veszélyeztető tényezőkkel, a halállal, a betegséggel, a sebesüléssel, a különböző károsodásokkal és a megalázással szemben. Ebben a kontextusban az Ószövetségben a teljes és kívánatos emberi élet a hosszú, egészséges és sikeres élet a családban, a nemzetségben, a társadalomban és a templomi kultuszközösségben.⁵¹

Míndezeket kiegészítendő a deuteronomisztikus értelmezés szerint az élet szorosan kapcsolódik egyrészt JHWH igéjéhez és parancsainak megtartásához, másrészt áldásához, amelyet a kultusz közvetített a parancsait megtartók számára. Így a élet, és a parancsok megtartásával összefüggő igazságosság szorosan összefüggenek.⁵² A bölcsességi irodalom az életet az Ószövetségben már megszokott, praktikus, tapasztalati módon az ember és környezete kölcsönhatásában próbálja tetten érni. A bölcsességi irodalomban az élet forrásai az ember számára: az igaz ember szája, a bölcs tanítása és az Isten félelme.⁵³

4. Kitekintés: a feltámadás tanításának ószövetségi kezdetei

Az általános felfogás szerint a halál után megszakad a kapcsolat JHWH-val. Kegyelme (קֶדֶשׁ) a halottak számára már elérhetetlen; kiesnek JHWH hatóköréből, és az élet biztos közvetítését nyújtó kultikus közösségből.⁵⁴ Ebben az értelemben a halál átnyúlhat a földi életbe is a betegség által, amely ugyancsak kiszakítja az embert JHWH és az emberek közösségéből.

Az Ószövetségben mint „élő Isten” JHWH kizárólagos értelemben az élet Istene, az élet és a halál ura, akinek döntésétől az élet adományozása és megtartása egyszerre függ. Ez ellentmondáshoz vezet a halálról alkotott ószövetségi felfogás kapcsán: ha JHWH az élet Istene, akkor miért hagyja cserben az életükben hozzá hű megholtakat, különösen is azokat, akik az Ő nevéért szenvedtek vértanúságot? A halálból és a Seolból való megmentésről szóló 16., 49. és 73. zsoltárokban az a meggyőződés jut kifejezésre, miszerint, egyéb ígéreteihez hasonlóan, JHWH és az ember életközössége a halál után sem szűnik meg, kegyelme a Seolra is kiterjed.⁵⁵

Az általános feltámadás gondolata kifejezetten csak később, az apokaliptikában jelenik meg azok sorsával összefüggésben, akik JHWH ügyéért haltak vértanúhalált. Még Izajás

⁵¹ Uo. 521.

⁵² Vö. RAD, G. VON, „Gerechtigkeit” und „Leben” in der Kultsprache der Psalmen, in: *Festschrift Alfred Bertholet: Zum 80. Geburtstag gewidmet von Kollegen und Freunden*, Hrsg. BAUMGARTNER, W., Mohr, Tübingen 1950, 418–437.

⁵³ SEEBASS, *Leben II.* 522.

⁵⁴ Lásd a Zsolt 115,17 panasza, mivel a halottak már nem dicsőíthetik JHWH-t. Vö. RAD – BERTRAM – BULTMANN, *ՀԱՅ* 848–849.

⁵⁵ RAD, „Gerechtigkeit” und „Leben” 419–420. Gerhard VON RAD véleményével szemben vö. BARTH, CHR., *Die Errettung vom Tode in den individuellen Klage- und Dankliedern des Alten Testaments*, Hrsg. JANOWSKY, B., Kohlhammer, Stuttgart 1997, 11–139.

könyvének nagyapokalipszise még csak a jámborok feltámadásáról szól (Iz 26,19), ellenben a Dán 12,1–3 már az örök életre, illetve az örök gyalázatra történő általános feltámadásról beszél.⁵⁶

Sajátos helyet foglal el az Ez 37,1–14 látomása a kiszáradt csontmező életre keltéséről. Bár Ezekiel könyve az életet még evilági perspektívában értelmezi, illetve szorosan összekapcsolódik a nemzeti egzisztencia létével, az Ez 37,1–14 nyitott a halottak általános feltámadásának tanítása irányában is. Ennek megfelelően a szöveg, már a zsidó és a korai keresztény hagyománytól kezdve, két alternatív értelmezéssel bír:⁵⁷ 1.) A kortörténeti értelmezés: a látomás Izraelnek, mint népnek, a babiloni fogságot követő, feltámadásáról szól. 2.) A látomás a halottak végidőbeli feltámadását hirdeti meg.

A fentebb említett elemek ellenére az Ószövetség feltámadás tana még kevésbé tételes, spekulatív módon kidolgozott. Inkább hívő, gyakorlati meggyőződés, melynek alapja a hit egzisztenciális kérdéseiben a JHWH-től várható megoldási lehetőségek számba vétele.⁵⁸

⁵⁶ GERLEMANN, 777 557.

⁵⁷ Vö. NEUSS, W., *Das Buch Ezechiel in Theologie und Kunst bis zum Ende des XII. Jahrhunderts* (Beiträger zur Geschichte des Alten Mönchtums und des Benediktinerordens 1/2), Aschendorff, Münster 1912. BLOCK, D. I., *The Book of Ezekiel. Chapters 25–48* (The New International Commentary on the Old Testament), ed. HARRISON R. K. – HUBBART R. L., Eerdmans, Grand Rapids MI 1998, 388–392; GREENBERG M., *Ezechiel 21–37* (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament), Hrsg. ZENGER E., Freiburg im Breisgau 2005, 462–464.

⁵⁸ Vö. RAD – BERTRAM – BULTMANN, ζάω 849–850.